

Emil Kalinowski

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla
Polskiej Akademii Nauk

Jerzy Wiśniewski o mazowieckich korzeniach Podlasia.

Kilka uwag odnośnie do poglądów naukowych wybitnego historyka osadnictwa

Zasłużony badacz dziejów Polski północno-wschodniej, Jerzy Wiśniewski, jak wiadomo, urodził się i spędził pierwsze lata życia w Kołakach Kościelnych. Granica parafii kołakowskiej stanowiła od XV w. historyczną rubież Mazowsza – konkretnie ziemi łomżyńskiej, stykającą się z podlaskimi ziemiami bielską i drohicką. Jako sąsiad, do tego obywatel przedwojennego województwa białostockiego, Wiśniewski Podlasie znał do dziecka. Posiadał też rodzinne związki z podlaskim Augustowem, gdzie zresztą przez pewien czas mieszkał¹. Później, w toku swej kariery naukowej, poświęcił Podlasiu znaczną część swoich publikacji. W niniejszym krótkim studium chciałbym zwrócić uwagę na wybrane aspekty jego badań, przede wszystkim – wątek związków mazowiecko-podlaskich, czy raczej mazowieckich korzeni ziem przyszłego Podlasia.

Jerzy Wiśniewski w wydanej pośmiertnie pracy o osadnictwie ziemi łomżyńskiej zdefiniował utworzone ostatecznie w 1520 r. województwo podlaskie jako twór powstały z połączenia ziemi brzeskiej, terenów oderwanych od Mazowsza, południowej Jaćwieży oraz ziem bielskiej, drohickiej i mielnickiej. W dyskusji o pochodzeniu nazwy tejże krainy skłaniał się ku poglądowi, iż staroruski termin „Podlasze” oznaczał terytorium leżące „pod Lachami”, czyli przy granicy „Lachów” (Polaków)².

¹ J. Wiśniewski, *Zapiski*, oprac. W.W. Wiśniewski, [w:] *Jerzy Wiśniewski (1.01.1928–30.10.1983 r.)*, red. A. Dobroński, Łomża 2000, s. 99–103.

² J. Wiśniewski, *Podlasie*, [w:] *Słownik Starożytności Słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII*, red. G. Labuda, Z. Stieber, t. 4: P–R, Wrocław 1970, s. 172; tenże, *Początek i rozwój norwego osadnictwa w ziemi łomżyńskiej w końcu XIV i w XV wieku*, „Studia Łomżyńskie”, 1989, t. 1, s. 21.

Podobnie jak inni badacze przyjmował, że tą nazwą „początkowo określano tylko ziemie koło granicy Korony między Brześciem a Parczewem, później rozszerza się ona na cały obszar ziem między granicą »lacką«, mazowiecką a pasem puszczy”³. Choć, co charakterystyczne, w jednym z wcześniejszych tekstów poświęconych temu zagadnieniu pisał, że nazwa „Podlasie, a właściwie Podlasze [...], powstała celem oznaczenia ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego leżących przy granicy Polski oderwanych przez Litwę od Mazowsza”⁴. Mazowiecki wkład w kształtowaniu się przyszłego Podlasia jest nie do przecenienia. Było to powszechne przekonanie w trzeciej ćwierci XVI w., gdy podejmowano kluczowe decyzje względem przynależności województwa podlaskiego. W przywileju inkorporacyjnym z 1569 r. przedstawiono dokonane przesunięcie granicy jako akt dziejowej sprawiedliwości, bowiem przywrócono Polsce ziemię „od części Królestwa, to jest od Mazowsza oddzieloną i od własnego ciała oderwaną”⁵.

Jak na zasięg mazowieckich wpływów w dorzeczu Narwi i Bugu patrzył Jerzy Wiśniewski? Bardzo szeroko. Wyrażał przekonanie, że pierwotnie (ok. X w.) Mazowszanie zajmowali tereny daleko na wschodzie, od okolic Grodna lub nawet Nowogródka poprzez Wołkowysk i Brześć, a ten ostatni nazywał wprost „mazowieckim grodem”⁶. W ich posiadaniu było wówczas, jak przyjmował, „całe dorzecze górnej Narwi”. Interesującą próbą nowego odczytania przekazanej w „Powieści lat minionych” nazwy jednego z zachodniosłowiańskich plemion w X-XI w., „Łuticzów”, była hipoteza Wiśniewskiego łącząca ją z leżącą na mazowiecko-podlaskim pograniczu puszcza Łętowo i wskazująca możliwość, że byli oni pokrewnymi Mazowszanom „Staropodlasianami”⁷. Utrata przez Mazowsze najdalej wysuniętych na wschód ziem nastąpiła w wyniku ekspansji Rusi i zniszczenia państwa Mieclawa w końcu pierwszej połowy XI w. Grody w Drohiczynie, Surażu i Mielniku Wiśniewski uznawał za wzniesione wówczas przez Rusinów. Nie miał zaś

³ Tenże, *Osadnictwo wschodniej Białostocczyzny – geneza, rozwój oraz zróżnicowanie i przemiany etniczne*, „Acta Baltico-Slavica”, 1977, t. 11, s. 26.

⁴ Tenże, *Podlasie*, „Kontrasty”, 1969, nr 6, s. 13.

⁵ *O ziemi podlaskiej. Przywilej przywrócenia ziemie podlaskiej do Korony Polskiej*, [w:] *Volumina constitutionum*, t. 2, vol. 1, oprac. S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, Warszawa 2005, s. 216.

⁶ J. Wiśniewski, *Osadnictwo*, s. 8; tenże, *Początek i rozwój*, s. 21.

⁷ Tenże, *Łutice czy Łuticze w „Powieści vremennych let” i próba ich lokalizacji*, [w:] *Ars historica. Prace z dziejów powszechnych i Polski*, red. G. Labuda, M. Biskup, Poznań 1976, s. 311–320.

pewności co do Bielska, Brańska i Kamieńca (później Kamieniec Litewski), względem których dopuszczał możliwość powstania ich za sprawą polskich książąt⁸. Jako charakterystyczne świadectwo zamieszkiwania owych utraconych na rzecz Rusi terenów przez Mazowszan traktował pozostałe tam cmentarzyska grobów z tzw. obstawą kamienną⁹. W tym kontekście wymieniał też kolejne wyprawy polskich władców na Brześć i Drohiczyn w XI-XIII w. jako naturalne próby odzyskania awulsów¹⁰.

W swoich twierdzeniach odnośnie do mazowieckich początków przyszłego Podlasia Wiśniewski podpierał się świeżymi wówczas pracami Jana Tyszkiewicza¹¹ i Jerzego Bieniaka¹². Zawierały one dość śmiałe hipotezy¹³, które, jak się zdaje, konweniowały z jego poglądami naukowymi. Należy tu zwrócić uwagę na szerszy kontekst, jakim było komunistyczne zniewolenie Polski i odgórnie narzucony „wieczysty sojusz z ZSRR”. Pisanie o historycznych związkach, nawet w tak odległej przeszłości, ziem wschodnich zagarniętych przez Sowietów w wyniku II wojny światowej było nie tylko wyrazem badawczej uczciwości, ale i swego rodzaju odwagi. Podkreślić należy właśnie tę rzetelność, na którą – ani w jedną, ani w drugą stronę – nie rzutowały osobiste przekonania, chociaż Wiśniewski, dawny żołnierz Armii Krajowej¹⁴, bez wątpienia był patriotą, w tym również i lokalnym.

Świadectwem takiej właśnie postawy, wypływającej z realizacji ideału uprawiania nauki *sine ira et studio*, jest polemika z Aleksandrem Kamińskim¹⁵,

⁸ Tenże, *Osadnictwo*, s. 9.

⁹ Tamże.

¹⁰ Tamże.

¹¹ J. Tyszkiewicz, *Osadnictwo nad górną Narwią w I tysiącleciu naszej ery*, „Przegląd Historyczny”, 1968, t. 59, z. 4, s. 580–611; tenże, *Przemiany kulturowe i etniczne na pograniczu bałto-słowiańskim w I–VII w. n.e.*, tamże, 1972, t. 63, s. 201–217; tenże, *Proces sławizacji ziem dorzecza Niemna w VI–XI w.*, tamże, 1973, t. 64, s. 1–23; tenże, *Mazowsze północno-wschodnie we wczesnym średniowieczu: historia pogranicza nad górną Narwią do połowy XIII w.*, Warszawa 1974; zob. J. Wiśniewski, *Osadnictwo*, s. 8, przyp. 2.

¹² J. Bieniak, *Państwo Miecława. Studium analityczne*, Warszawa 1963; tenże, *Wyprawa misyjna Brunona z Kwerfurtu a problem Selencji*, „Acta Baltico-Slavica”, 1969, t. 6, s. 181–195; zob. J. Wiśniewski, *Osadnictwo*, s. 8, przyp. 3. Z oboma tymi historykami J. Wiśniewski korespondował; zob. *Listy*, oprac. W.W. Wiśniewski, [w:] *Jerzy Wiśniewski*, s. 123, 126.

¹³ Por. J. Gąssowski, [Rec.] *J. Tyszkiewicz, Mazowsze północno-wschodnie we wczesnym średniowieczu: historia pogranicza nad górną Narwią do połowy XIII w.*, Warszawa 1974, „Rocznik Białostocki”, 1976, t. 13, s. 530.

¹⁴ H. Rutkowski, *Jerzy Wiśniewski – historyk osadnictwa*, „Studia Łomżyńskie”, 1989, t. 1, s. 7.

¹⁵ A. Kamiński, *Z badań nad pograniczem polsko-rusko-jaćwieskim w rejonie rzeki Słiny*, „Wiadomości Archeologiczne”, 1956, t. 23, z. 2, s. 131–168.

dotycząca zasięgu kasztelanii święckiej w XIII w. Wiśniewski opowiadał się za ostrożniejszym wyznaczaniem jej granicy, opierając się na krytycznej analizie wielokrotnie analizowanego przekazu przechowującego nazwy osad wchodzących w skład tej jednostki terytorialnej¹⁶. Jak wykazał, występująca w słynnym dokumencie dla biskupów płockich nazwa miejscowa Płonka musiała dotyczyć okolic bliższych Nurowi, nie zaś późniejszej Płonki niedaleko Suraża. W swojej hipotezie opierał się o wzmiankę z Metryki Mazowieckiej o wsi Oleszki, która leżała w pobliżu Nura – niezidentyfikowanej miejscowości nad również nieznaną rzeczką Płonką. Dopiero pół wieku później Danuta Jaskanis i Tomasz Jaszczółt skojarzyli ową Płonkę w kasztelanii święckiej z nazwą niewielkiego dopływu Nurca, nad którym zlokalizowane zostały później wsie okolicy szlacheckiej Wojny¹⁷. Wiśniewski stwierdził również, że najdalej wysuniętą na północ i dającą się zidentyfikować wsią podlegającą Święckowi było Wysokie¹⁸, późniejsze Wysokie Mazowieckie. Pogląd ten przyjmuje się także dzisiaj¹⁹. Zakłada to także odrzucenie – ze względu na umiejscowienie w spisie, jak i odległość w terenie – możliwości, jakoby wymienione po Wysokiem a przed Średnicą Leśniewo miało być późniejszym Leśniewem nad Śliną²⁰.

Trafiły zaś do przekonania urodzonego w Kołakach badacza wywody Kamińskiego dotyczące wschodnich korzeni Suraża nad Narwią. Wiśniewski przyjął za dobrą monetę łączenie nazwy tego grodu „z ruskimi Surażami i Surażem krymskim”²¹. Wyrażał jedynie żal, że nie został on umiejscowiony w kontekście szlaków handlowych na kierunku wschód-zachód. Także w późniejszych latach pozostawał przy opinii o wschodnim rodowodzie Suraża. Co ciekawe, najnowsze badania archeologiczne wskazują, że prawdopodobnie była to pierwotnie mazowiecka forteca, powstała w pierwszej połowie XI w. Aczkolwiek nie udało się sprecyzować, czy w pierwszej, czy drugiej ćwierci tego stulecia. Stwierdzono

¹⁶ J. Wiśniewski, *W sprawie badań nad pograniczem Jaćwieży*, „Przegląd Historyczny”, 1957, t. 48, s. 320–321.

¹⁷ D. Jaskanis, *Święck. Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy na północno-wschodnim Mazowszu*, Warszawa 2008, s. 26–27, 30; T. Jaszczółt, *Szlachta ziemi drohickej w XV i początkach XVI w. Zagadnienia społeczne, gospodarcze i genealogiczne*, mps pracy doktorskiej napisanej pod kierunkiem prof. J. Tęgowskiego, Białystok 2009, s. 64.

¹⁸ J. Wiśniewski, *W sprawie badań*, s. 322.

¹⁹ Zob. D. Jaskanis, *Święck*, s. 26, 30–31.

²⁰ J. Wiśniewski, *W sprawie badań*, s. 321.

²¹ Tamże, s. 323.

też, że w pierwszej fazie funkcjonowania Suraża jego umocnienia przypominały analogiczne w Świećku²². Jak skonstatowano:

z analizy sieci osadniczej wynika, że w 1. połowie XI w. był to najdalej na wschód wysunięty gród nadnarwiański, który mógł mieć ponadlokalne znacznie militarne i administracyjne. Położenie ośrodka w stosunku do innych grodzisk z tego okresu usytuowanych w dorzeczach Narwi i środkowego Bugu wydaje się bardziej wskazywać na związki z północno-wschodnim Mazowszem niż z Rusią²³.

Ta nowatorska teza, choć podana w sposób dość ostrożny, jest przykładem powrotu do właściwej dla Wiśniewskiego i jego pokolenia badawczej odwagi. Albowiem przez szereg lat na przełomie XX i XXI w. w publikowanych wówczas pracach zagościło swego rodzaju asekuranc-two, cechujące się unikaniem jednoznacznych interpretacji. Dostrzegła to Elżbieta Kowalczyk-Heyman, słusznie je piętnując. Jak wskazała, w próżnię pozostawioną przez oddających pole profesjonalnych badaczy wchodzi nieprzygotowani warsztatowo amatorzy, którzy nie cofają się nawet przed niekiedy kuriozalnymi teoriami²⁴. Nawiasem mówiąc, jednym z nurtów takiego piśmiennictwa jest grono piewców „ruszczyzny”, starające się maksymalnie podbudować tezę o rzekomej odwiecznej „ruskości” Podlasia²⁵. Można natomiast zadać pytanie, czy nazwa Suraż nie została w specyficzny sposób zruszczona, podobnie jak niegdysiejsza Sprząśła na formę Supraśła. Poszukiwania dla Suraża ruskiego źródło-słowu trudno bowiem uznać za satysfakcjonująco zamknięte. Według jednej z wersji nazwa ta pochodzić miała od słowa „suraznyj” – „groźny”²⁶. Wydaje się zresztą, że genetycznie bliżej tej formie do polskiego odpowiednika „srogi” (stąd „srożyć się”). Tymczasem warto zauważyć, że do dziś w bliższym polskiemu języku czeskim funkcjonuje słowo „sráz”,

²² H. Olczak, D. Krasnodębski, *Gród suraski we wczesnym średniowieczu*, [w:] *Suraż – średniowieczny gród na pograniczu mazowiecko-rusko-literuskim*, red. tenże, taż, Warszawa 2020, s. 244, 246.

²³ H. Olczak, D. Krasnodębski, *Suraż na tle osadnictwa pogranicza mazowiecko-rusko-literuskiego w okresie od XI do XVI w.*, [w:] *Suraż*, s. 481.

²⁴ E. Kowalczyk-Heyman, *Stan badań archeologicznych nad wczesnym średniowieczem północno-wschodniego Mazowsza*, „Światowit”, 2006, t. 47, Fasc. B, s. 76–78.

²⁵ Zob. np. J. Hawryluk, „*Kraje ruskie Bielsk, Mielnik, Drohiczyn*”. *Rusini-Ukraińcy na Podlaszu – fakty i kontrowersje*, Kraków 1999, s. 14–19; tenże, *Podlasze – śladami ruskiej przeszłości*, Bielsk Podlaski 2000, s. 85–93, 108. Co ciekawe, w obu swych bliźniaczych publikacjach autor zamieścił mapę rozwoju osadnictwa na Podlasiu „wg J. Wiśniewskiego” (tenże, „*Kraje ruskie*”, s. 22; tenże, *Podlasze*, s. 92).

²⁶ Zob. I. Nobis, *Suraż*, [w:] *Nazwy miejscowe Polski. Historia – pochodzenie – zmiany*, t. 16: *Stb–Sy*, red. U. Bijak, P. Swoboda, Kraków 2021, s. 251.

oznaczające urwisko²⁷. A najbardziej charakterystyczną cechą Suraza jest wszak jego obronne położenie na wysokiej skarpie rzecznej²⁸.

Jerzy Wiśniewski w swoich pracach naukowych daleki był od nieśmiałości w podawaniu faktów niekiedy niewygodnych dla, nazwijmy to, „opcji wschodniej”. Kiedy pisał o etnicznie polskim osadnictwie na ziemiach podlaskich, nie cofał się przed używaniem generalizujących określeń typu „Mazowszanie”, „kolonizacja mazowiecka”, „wsie mazowieckie”, itd.²⁹ Wskazywał przez to ciągłość procesu dziejowego, jakim było wszechstronne oddziaływanie Mazowsza na jego bezpośrednie sąsiedztwo. Aczkolwiek było to znaczne uproszczenie, gdyż część rodów drobnoszlacheckich sprowadzonych na przyszłe Podlasie, zwłaszcza przez książąt litewskich, pochodziła również z innych dzielnic Polski. Fakt ten posiada wieczną pamiątkę w nazwach niektórych wsi, jak Krakówki (dziś powiat siemiatycki) czy Łęczycki (powiat siedlecki, obecnie województwo mazowieckie) w dawnej ziemi drohickiej. Również w ziemi bielskiej można znaleźć sporą kolonię łęczyckich rycerskich familii, osadzonych między Rokitnicą i Śliną, w takich okolicach szlacheckich jak Grodzkie i Wnory, Garbowo i Kurzyny, Kłoski czy Franki³⁰.

Z drugiej zaś strony, nie da się zarzucić Wiśniewskiemu „rutenofobii”. Dowodem tego jest jego protest przeciwko wprowadzonym przez władze PRL w 1977 r. zmianom nazw miejscowości w ówczesnych województwach krośnieńskim i przemyskim. Także dzięki jego merytorycznemu zaangażowaniu cofnięto te niefortunne decyzje już po kilku latach (1981)³¹.

Jerzy Wiśniewski wskazywał księcia warszawskiego Janusza I Starszego jako głównego inicjatora akcji osadniczej nie tylko na północno-wschodnim Mazowszu, ale i na Podlasiu³². Przyrównał go w kontekście

²⁷ Wikisłownik, [w:] <https://pl.wiktionary.org/wiki/srąz> [dostęp: 15.09.2023]; *Slovník spisovného jazyka českého*, red. B. Havránek, 1960–1971, wersja elektroniczna, [w:] <https://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=srąz&sti=EMPTY&where=hesla&chsubstr=no> [dostęp: 15.09.2023].

²⁸ H. Olczak, D. Krasnodębski, *Gród suraski*, s. 249.

²⁹ J. Wiśniewski, *Osadnictwo*, s. 15–17.

³⁰ Zob. T. Jaszczółt, *Napływ rycerstwa i szlachty na pogranicze mazowiecko-podlaskie w XV i pierwszej połowie XVI wieku (obszar dzisiejszego powiatu Wysokie Mazowieckie)*, [w:] *Rody, rodziny Mazowsza i Podlasia. Źródła do badań genealogicznych*, red. D.K. Rembiszewska, H. Krajewska, Łomża 2013, s. 184–186.

³¹ S. Alexandrowicz, J. Maroszek, *Jerzy Wiśniewski jako badacz dziejów Podlasia i ziem sąsiednich*, [w:] *Studia polsko-litewsko-białoruskie*, red. J. Tomaszewski, E. Smułkowa, H. Majecki, Warszawa 1988, s. 21.

³² J. Wiśniewski, *Osadnictwo*, s. 15.

rozwoju osadnictwa do Kazimierza Wielkiego³³. Zasłużony badacz zwrócił ponadto uwagę na fakt, iż pewne „źródło z XVII w. nawet twierdzi, że prawie wszystka szlachta ziemi drohicckiej i bielskiej miała przywileje od książąt mazowieckich”³⁴. Cytowany przez niego przekaz był w istocie wypowiedzią posłów z Mazowsza w trzeciej ćwierci wieku XVI – gorącym okresie z jednej strony ostrych sporów granicznych mazowiecko-podlaskich, z drugiej zaś rokowań unijnych polsko-litewskich³⁵. Wiśniewski stwierdził, że „brak aktów nadania” z czasów Janusza I „dotyczących okolic Drohicznyna i Bielska, należy tłumaczyć tylko późniejszym zastąpieniem jego dokumentów dokumentami wielkich książąt litewskich. Utraciwszy swe znaczenie dla ich posiadaczy, zaniedbane, przepadły”³⁶. Następnie podawał charakterystyczny wyjątek: nadanie dla Pretora z Brześci, zachowane w wersji mazowieckiej z 1401 r. i w litewskiej z 1416 – notabene ta druga bez wspomnienia pierwszej.

Jerzy Wiśniewski, podobnie jak inni badacze tych czasów, był zwolennikiem autentyczności tekstu rozgraniczenia mazowiecko-litewskiego z 1358 r.³⁷ Kwestia ta w niespełna dwie dekady po jego śmierci podzieliła badaczy, ponieważ wydawcy *Nowego Kodeksu Dyplomatycznego Mazowsza* (2000) uznali ten przekaz za falsyfikat³⁸. Ostatnio stanowisko bliskie Wiśniewskiemu zajęł jego przyjaciel Henryk Rutkowski, autor wspomnień o nim m.in. w „Studiach Łomżyńskich”³⁹. Rutkowski swoje poglądy wyraził najpierw w poświęconemu temu problemowi artykule (2017), później zaś w powstałej po jego publikacji polemice (2019–2021)⁴⁰. Nie wnikając

³³ Tenże, *Początek i rozwój*, s. 42.

³⁴ J. Wiśniewski, *Osadnictwo*, s. 15.

³⁵ Zob. E. Kalinowski, *Szlachta ziemi bielskiej wobec bezkrólewi w XVI–XVII w.*, Warszawa 2020, s. 44.

³⁶ J. Wiśniewski, *Osadnictwo*, s. 15.

³⁷ Tamże, s. 10–11, 13; tenże, *Początek*, s. 21, 34, 40.

³⁸ H. Rutkowski, *Granica mazowiecko-litewska między Wizną a Grodnem z 1358 r.*, „Studia Geohistorica”, 2017, nr 5, s. 140.

³⁹ Tenże, *Jerzy Wiśniewski*, s. 7–16; tenże, *Profesor doktor Jerzy Wiśniewski 1 I 1928 – 30 X 1983*, „Poradnik Językowy”, 1984, z. 8, s. 472–475; tenże, *Wspomnienie o przyjacielu*, [w:] *Jerzy Wiśniewski*, s. 65–68.

⁴⁰ Tenże, *Granica*, s. 139–155; E. Kowalczyk-Heyman, *O mazowiecko-litewskiej ugodzie granicznej z 1358 r. (głos w dyskusji)*, „Studia Geohistorica”, 2019, nr 7, s. 213–226; H. Rutkowski, *Odpowiedź na krytykę artykułu o granicy z 1358 r.*, tamże, s. 227–233; P. Sianko, *Rozgraniczenie mazowiecko-litewskie z 1358 r. – nowe spojrzenie*, [w:] *Granice i pogranicza*, red. P. Guzowski, M. Liedke, W. Walczak, Białystok 2019, s. 11–46; H. Rutkowski, *O dokumencie z roku 1358 raz jeszcze*, „Studia Geohistorica”, 2020, nr 8, s. 215–219; P. Sianko, *Wokół dyskusji o dokumencie z 1358 roku*, tamże, 2021, nr 9, s. 175–179; H. Rutkowski, *Odpowiedź*, tamże, s. 180.

w szczególności tego naukowego sporu, warto spojrzeć nań w kontekście mazowieckich korzeni Podlasia. Uznanie za autentyczne rozgraniczenia z 1358 r. niesie za sobą w konsekwencji przyjęcie, że wschodnia granica oderwanego później przez Litwinów od Mazowsza powiatu goniądzkiego na początku drugiej połowy XIV w. okazała się bardzo trwała. Utrwaliła się bowiem przez następne dwa stulecia na tyle, że po włączeniu Podlasia do Korony w 1569 r. w przybliżeniu pokrywała się z nią nowa linia demarkacyjna między Polską a Wielkim Księstwem Litewskim⁴¹. Tym samym obszar zajęty lub szykowany do – być może ponownego – zajęcia przez Mazowszan w tymże XIV w. idąc od rzeki Netty biegiem Wielkiej Strugi (obecnie Brzozówki) i Małej Suchołdy (Czarnej) sięgał Sprzęśli (Supraśli) i Niewodnicy, czyli dzisiejszych okolic Białegostoku. Wiśniewski zwracał zresztą uwagę na polski (czyli mazowiecki) źródłosłów nazwy rzeki Białystok (obecnie Biała), a od niej także położonej nad nią miejscowości, która w końcu XX w. stała się stolicą obecnego województwa podlaskiego. Przypisywał nadanie jej nazwy żyjącym w XIV lub XV w. mieszkańcom przygródowych osad nad Narwią, owi zaś „bartnicy, rybacy, łowcy, kosiarze” byli jego zdaniem w przeważającej mierze Mazowszanami⁴². Zresztą, nawet przyjęcie – jak chcą inni – że dokument z datą 1358 był w rzeczywistości późniejszym falsyfikatem przesuwając owe mazowieckie roszczenia terytorialne (albo inaczej – przekonanie o istnieniu historycznych związków Mazowsza z tymi ziemiami) o tylko kilka dekad w przód⁴³. Dla Wiśniewskiego jednak, podkreślmy raz jeszcze, przechowany tekst rozgraniczenia był autentycznym przekazem z 1358 r., który konweniował z również przyjętą przez niego za wiarygodną informacją o tym, że książęta mazowieccy w 1325 r. władali obszarem sięgającym na wschodzie ok. 2 mil od Grodna⁴⁴.

Przełomowe dla dalszych dziejów województwa podlaskiego daty – 1566 (oddzielenie od niego ziemi brzeskiej) i 1569 (włączenie do Korony), w optyce Wiśniewskiego stanowiły „osłabienie wpływów ruskich

⁴¹ H. Rutkowski, *Granica*, s. 148.

⁴² J. Wiśniewski, *Początki Białegostoku i okolicznego osadnictwa*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. 4, red. H. Majecki, Białystok 1985, s. 13.

⁴³ Zob. P. Sianko, *Rozgraniczenie*, s. 34.

⁴⁴ J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w pow. augustowskim od XV do końca XVIII wieku*, [w:] *Studia i materiały do dziejów Pojezierza Augustowskiego*, red. J. Antoniewicz, Białystok 1967, s. 40; tenże, *Początek*, s. 21; por. H. Rutkowski, *Granica*, s. 144.

na Podlasiu” i kres napływu na te tereny „Litwinów i Białorusinów”⁴⁵. O tym, że inkorporacja ziem podlaskich do Królestwa Polskiego w 1569 r. była w momencie jej przeprowadzenia przedstawiana jako zwrot terenów wcześniej bezprawnie odebranych Mazowszu wspomnieliśmy już wyżej.

W konkluzji należy jeszcze raz podkreślić, że Jerzy Wiśniewski, Mazowszanin z urodzenia i przekonania⁴⁶, jako historyk osadnictwa znaczną część swojego naukowego dorobku poświęcił sąsiedniemu Podlasiu. Jego poglądy na temat dziejów zasiedlania tej krainy były sprecyzowane i spójne. Mocno akcentował mazowiecki wkład w ten proces, datujący się od zarania państwa polskiego aż do XVI w. – kiedy to Podlasie do Polski, już na stałe, włączono. Przekonanie o silnych więzach mazowiecko-podlaskich, choć Wiśniewski czerpał je zarówno z krytycznej analizy współczesnych sobie prac innych badaczy, jak i z własnych dociekań, nie było czymś nowym. Widzimy je już w XVI w., potem zaś dawali jemu wyraz uczeni kolejnych stuleci, od Szymona Starowolskiego⁴⁷ do Władysława Smoleńskiego⁴⁸ i Aleksandra Jabłonowskiego⁴⁹. Nic w tym dziwnego, albowiem – jak uważa również piszący te słowa – oddaje ono po prostu prawdę historyczną. A tej Wiśniewski w swej naukowej działalności zawsze starał się być wierny.

⁴⁵ J. Wiśniewski, *Osadnictwo*, s. 36.

⁴⁶ Tenże, *Zapiski*, s. 99; por. D. Godlewska, Cz. Brodzicki, Łomżyniak z urodzenia i wyboru. Jerzy Wiśniewski (1.01.1928–30.10.1983), „Ziemia Łomżyńska”, t. 3, 1987, s. 271–273.

⁴⁷ Sz. Starowolski, *Polska albo opisanie położenia Królestwa Polskiego*, przeł. i oprac. A. Piskadło, Kraków 1976, s. 112, 115.

⁴⁸ W. Smoleński, *Szkice z dziejów szlachty mazowieckiej*, Kraków 1908, s. 121–126.

⁴⁹ A. Jabłonowski, *Podlasie*, cz. 2, Źródła dziejowe, t. 17: Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym, t. 6, Warszawa 1909, s. 172, 174–183.

BIBLIOGRAFIA

- Alexandrowicz, S., Maroszek, J., 1988, *Jerzy Wiśniewski jako badacz dziejów Podlasia i ziem sąsiednich*, [w:] *Studia polsko-litewsko-białoruskie*, red. J. Tomaszewski, E. Smułkowa, H. Majecki, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 9–21.
- Bieniak, J., 1963, *Państwo Mieclawa. Studium analityczne*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Bieniak, J., 1969, *Wyprawa misyjna Brunona z Kwerfurtu a problem Selencji*, „Acta Baltico-Slavica”, t. 6, s. 181–195.
- Gąsowski, J., 1976, [Rec.] *J. Tyszkiewicz, Mazowsze północno-wschodnie we wczesnym średniowieczu: historia pogranicza nad górną Narwią do połowy XIII w.*, Warszawa 1974, „Rocznik Białostocki”, t. 13, s. 528–530.
- Godlewska D., Brodzicki Cz., 1987, Łomżyniak z urodzenia i wyboru. Jerzy Wiśniewski (1.01.1928–30.10.1983), „Ziemia Łomżyńska”, t. 3, s. 271–273.
- Hawryluk, J., 1999, „Kraje ruskie Bielsk, Mielnik, Drohiczyn”. *Rusini-Ukraińcy na Podlaszu – fakty i kontrowersje*, Kraków: Fundacja Świętego Włodzimierza Chrzciciela Rusi Kijowskiej.
- Hawryluk, J., 2000, *Podlasze – śladami ruskiej przeszłości*, Bielsk Podlaski: Podlaskie Wydawnictwo „Osnowy”.
- Jabłonowski A., 1909, *Podlasie*, cz. 2, Źródła dziejowe, t. 17: Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym, t. 6, Warszawa: Skład Główny u Gebethnera i Wolffa.
- Jaskanis, D., 2008, *Święck. Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy na północno-wschodnim Mazowszu*, Warszawa: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich. Oddział w Warszawie.
- Jaszczołt, T., 2009, *Szlachta ziemi drobickiej w XV i początkach XVI w. Zagadnienia społeczne, gospodarcze i genealogiczne*, mps pracy doktorskiej napisanej pod kierunkiem prof. J. Tęgowskiego, Białystok.
- Jaszczołt, T., 2013, *Napływ rycerstwa i szlachty na pogranicze mazowiecko-podlaskie w XV i pierwszej połowie XVI wieku (obszar dzisiejszego powiatu Wysokie Mazowieckie)*, [w:] *Rody, rodziny Mazowsza i Podlasia. Źródła do badań genealogicznych*, red. D.K. Rembiszewska, H. Krajewska, Łomża: Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wągów, s. 161–244.
- Kalinowski, E., 2020, *Szlachta ziemi bielskiej wobec bezkrólewi w XVI-XVII w.*, Warszawa: Neriton.
- Kamiński, A., 1956, *Z badań nad pograniczem polsko-rusko-jaćwieskim w rejonie rzeki Śliny*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 23, z. 2, s. 131–168.
- Kowalczyk-Heyman, E., 2006, *Stan badań archeologicznych nad wczesnym średniowieczem północno-wschodniego Mazowsza*, „Światowit”, t. 47, Fasc. B, s. 73–79.
- Kowalczyk-Heyman, E., 2019, *O mazowiecko-litewskiej ugodzie granicznej z 1358 r. (głos w dyskusji)*, „Studia Geohistorica”, nr 7, s. 213–226.

- Listy, 2000, oprac. W.W. Wiśniewski, [w:] *Jerzy Wiśniewski (1.01.1928–30.10.1983 r.)*, red. A. Dobroński, Łomża: Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wagów, s. 123–127.
- Nobis, I., 2021, *Suraż*, [w:] *Nazwy miejscowe Polski. Historia – pochodzenie – zmiany*, t. 16: *Stb–Sy*, red. U. Bijak, P. Swoboda, Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, Wydawnictwo Naukowe DWN, s. 250–251.
- Olczak, H., Krasnodębski, D., 2020, *Gród suraski we wczesnym średniowieczu*, [w:] *Suraż – średniowieczny gród na pograniczu mazowiecko-rusko-litewskim*, red. tenże, też, Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Fundacja Przyjaciół Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, s. 153–282.
- Olczak, H., Krasnodębski, D., 2020, *Suraż na tle osadnictwa pogranicza mazowiecko-rusko-litewskiego w okresie od XI do XVI w.*, [w:] *Suraż*, s. 469–506.
- O ziemi podlaskiej. Przywilej przywrocenia ziemi podlaskiej do Korony Polskiej*, 2005, [w:] *Volumina continentium*, t. 2, vol. 1, oprac. S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, Warszawa 2005, s. 216–220.
- Rutkowski, H., 1984, *Profesor doktor Jerzy Wiśniewski 1 I 1928 – 30 X 1983*, „Poradnik Językowy”, z. 8, s. 472–475.
- Rutkowski, H., 1989, *Jerzy Wiśniewski – historyk osadnictwa*, „Studia Łomżyńskie”, t. 1, s. 7–16.
- Rutkowski, H., 2000, *Wspomnienie o przyjacielu*, [w:] *Jerzy Wiśniewski*, s. 65–68.
- Rutkowski, H., 2017, *Granica mazowiecko-litewska między Wizną a Grodnem z 1358 r.*, „Studia Geohistorica”, nr 5, s. 139–155.
- Rutkowski, H., 2019, *Odpowiedź na krytykę artykułu o granicy z 1358 r.*, „Studia Geohistorica”, nr 7, s. 227–233.
- Rutkowski, H., 2020, *O dokumencie z roku 1358 raz jeszcze*, „Studia Geohistorica”, nr 8, s. 215–219.
- Rutkowski, H., 2021, *Odpowiedź*, „Studia Geohistorica”, nr 9, s. 180.
- Sianko P., 2019, *Rozgraniczenie mazowiecko-litewskie z 1358 r. – nowe spojrzenie*, [w:] *Granice i pogranicza*, red. P. Guzowski, M. Liedke, W. Walczak, Białystok: Polskie Towarzystwo Historyczne, s. 11–46.
- Sianko, P., 2021, *Wokół dyskusji o dokumencie z 1358 roku*, „Studia Geohistorica”, nr 9, s. 175–179.
- Smoleński, W., 1908, *Szkice z dziejów szlachty mazowieckiej*, Kraków: nakładem autora.
- Starowski Sz., 1976, *Polska albo opisanie położenia Królestwa Polskiego*, przeł. i oprac. A. Piskadło, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Tyszkiewicz, J., 1968, *Osadnictwo nad górną Narwią w I tysiącleciu naszej ery*, „Przegląd Historyczny”, t. 59, s. 580–611.
- Tyszkiewicz, J., 1972, *Przemiany kulturowe i etniczne na pograniczu bałto-słowiańskim w I–VII w. n.e.*, „Przegląd Historyczny”, t. 63, s. 201–217.
- Tyszkiewicz, J., 1973, *Proces sławizacji ziem dorzecza Niemna w VI–XI w.*, „Przegląd Historyczny” „Przegląd Historyczny”, t. 64, s. 1–23.

- Tyszkiewicz, J., 1974, *Mazowsze północno-wschodnie we wczesnym średniowieczu: historia pogranicza nad górną Narwią do połowy XIII w.*, Warszawa: Mazowiecki Ośrodek Badań Naukowych.
- Wiśniewski, J., 1957, *W sprawie badań nad pograniczem Jaćwieży*, „Przegląd Historyczny”, t. 48, s. 319–326.
- Wiśniewski, J., 1967, *Dzieje osadnictwa w pow. augustowskim od XV do końca XVIII wieku*, [w:] *Studia i materiały do dziejów Pojezierza Augustowskiego*, red. J. Antoniewicz, Białystok: Białostockie Towarzystwo Naukowe, s. 13–294.
- Wiśniewski, J., 1969, *Podlasie*, „Kontrasty”, nr 6, s. 12–13.
- Wiśniewski, J., 1970, *Podlasie*, [w:] *Słownik Starożytności Słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII*, red. G. Labuda, Z. Stieber, t. 4: P–R, Wrocław: Ossolineum, s. 172–174.
- Wiśniewski, J. 1976, *Lucice czy Łuticze w „Povesti vremennych let” i próba ich lokalizacji*, [w:] *Ars historica. Prace z dziejów powszechnych i Polski*, red. G. Labuda, M. Biskup, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, s. 311–320.
- Wiśniewski, J. 1977, *Osadnictwo wschodniej Białostoczczyzny – geneza, rozwój oraz zróżnicowanie i przemiany etniczne*, „Acta Baltico-Slavica”, t. 11, 1977, s. 7–79.
- Wiśniewski, J. 1985, *Początki Białegostoku i okolicznego osadnictwa*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. 4, red. H. Majecki, Białystok: Białostockie Towarzystwo Naukowe, s. 7–27.
- Wiśniewski, J., 1989, *Początek i rozwój nowego osadnictwa w ziemi łomżyńskiej w końcu XIV i w XV wieku*, „Studia Łomżyńskie”, t. 1, 1989, s. 19–107.
- Wiśniewski, J., 2000, *Zapiski*, oprac. W.W. Wiśniewski, [w:] *Jerzy Wiśniewski*, s. 99–121.

Netografia

- Slovník spisovného jazyka českého*, 1960–1971, red. B. Havránek, wersja elektroniczna, [w:] <https://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=sráz&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no> [dostęp: 15.09.2023].
- Wikisłownik*, [w:] <https://pl.wiktionary.org/wiki/sráz> [dostęp: 15.09.2023].